

Αικατερίνη ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
Χριστίνα ΜΙΛΤΣΑΚΑΚΗ

*Δυνατότητες και δυσκολίες στη
συμπεριφορά του εφήβου, συναισθηματική
νοημοσύνη και εκφραστικότητα:
εξέταση της μεταξύ τους σχέσης*

Εισαγωγή

Η ΕΦΗΒΕΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΜΙΑ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΩΝ και έντονων εμπειριών η οποία χαρακτηρίζεται από μεταβολές σε βιολογικό, κοινωνικό, ψυχολογικό και συναισθηματικό επίπεδο. Η αναπτυξιακή αυτή περίοδος επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις του εφήβου με τους συνομηλίκους και με πρόσωπα από το ευρύτερο περιβάλλον του, καθώς και τον τρόπο προσαρμογής του στο οικογενειακό, σχολικό και κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζει και δραστηριοποιείται (Herbert, 1992, Nurmi, 2004).

Τα τελευταία χρόνια, έρευνες που επικεντρώνονται στη μελέτη της εφηβικής ηλικίας στρέφουν το κέντρο βάρους της προσοχής τους σε τομείς όπως η συναισθηματική νοημοσύνη (Petrides, Sangareau, Furnham & Frederickson, 2006), η συμπεριφορά (Molnar & Linqvist, 1993), οι οικογενειακοί δεσμοί και η οικογενειακή εκφραστικότητα (Engels, Finkenauer, Meeus & Dekovic, 2001, Halberstadt et al., 1995).

Συναισθηματική Νοημοσύνη

Κεντρική θέση στην έρευνα των ψυχοκοινωνικών χαρακτηριστικών των παιδιών και εφήβων κατέχει η συναισθηματική νοημοσύνη και οι ποικίλες θεωρήσεις της (Παλτσίδου, 2004, Μαριδάκη-Κασσωτάκη, υπό δημοσίευση). Υπάρχουν πολλοί ορισμοί και αντίστοιχα θεωρητικά μο-

ντέλα που επιχειρούν να αναδείξουν τη φύση και την έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης με συχνά αντικρουόμενες ή αλληλοσυμπληρούμενες διαστάσεις. Γενικά, οι θεωρίες γύρω από τη συναισθηματική νοημοσύνη διακρίνονται σε: (α) αυτές που υποστηρίζουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη αποτελεί 'συστατικό της προσωπικότητας' του ανθρώπου (trait EI) και μπορεί να αξιολογηθεί με ερωτηματολόγια ή κλίμακες αυτοαναφοράς (Μικτές Θεωρίες ή Θεωρίες της Προσωπικότητας και της Επίδοσης των ατόμων) και (β) αυτές που περιγράφουν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως μία «ατομική ικανότητα» (ability EI) η οποία μπορεί να αξιολογηθεί με σταθμισμένα εργαλεία (Θεωρίες Ικανότητας) (Bar-On, 2006, Mayer, Salovey & Caruso, 2004, Μαριδάκη-Κασσωτάκη, υπό δημοσίευση, Humphrey et al., 2007, Pertrides, Pita & Kokkinaki, 2007).

Πέρα από τις διαφορετικές προσεγγίσεις για τη συναισθηματική νοημοσύνη, κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί ποικίλοι όροι με κοινό σημείο αναφοράς την έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης. Για παράδειγμα, όροι όπως 'συναισθηματική γνώση' (emotional literacy) και 'συναισθηματική επάρκεια' (emotional competence), παρά τις λεπτές εννοιολογικές διαφορές τους (Weare & Gray, 2003), συχνά αναφέρονται σε κοινές ποιοτικές ιδέες. Ο Humphrey και οι συν. (2007) θεωρούν ότι ο όρος Συναισθηματική Νοημοσύνη έχει συλλογικό χαρακτήρα και εμπεριέχει έννοιες όπως η «συναισθηματική γνώση» και η «συναισθηματική επάρκεια».

Στην προσπάθεια τους να καταλήξουν σ' έναν ευρύ και κοινά αποδεκτό ορισμό για τη συναισθηματική νοημοσύνη, οι Petrides & Furnham (2001) πρότειναν 15 παράγοντες συναισθηματικής νοημοσύνης οι οποίοι απαντώνται στα ποίκιλα θεωρητικά μοντέλα συναισθηματικής νοημοσύνης (Gardner, 1983, Goleman, 1998, Mayer & Salovey, 1995). Οι παράγοντες αυτοί αποτελούν συστατικά στοιχεία της συναισθηματικής νοημοσύνης και αντικατοπτρίζουν τρεις βασικές διαστάσεις της: την *ατομική* (προσαρμοστικότητα, παρορμητικότητα, αυτοεκτίμηση, κινητοποίηση του εαυτού, διαχείριση άγχους, ευτυχία και αισιοδοξία), την *κοινωνική* (διεκδικητικότητα, διαπροσωπικές σχέσεις, κοινωνική αντίληψη και ενσυναίσθηση) και τη *συναισθηματική* (αντίληψη, έκφραση, διαχείριση και ρύθμιση συναισθημάτων). Σύμφωνα λοιπόν, με τους Petrides & Furnham (2001) ατομικοί, κοινωνικοί και συναισθηματικοί μηχανισμοί (συναισθηματική νοημοσύνη) καθιστούν τον άνθρωπο ικανό να προσαρμόζεται σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα όπως είναι το σχολείο, η οικογένεια ή οι παρέες των συνομηλίκων και φίλων.

Τα τελευταία χρόνια αρκετές έρευνες έχουν δείξει ότι η συναισθημα-

τική νοημοσύνη σχετίζεται με την υποκειμενική ευημερία (Qualter, Gardner, & Whiteley, 2007), τις κοινωνικές σχέσεις (Lopes, Salovey & Straus, 2003) καθώς και την ψυχική υγεία των νέων. Επιπλέον, η συναισθηματική νοημοσύνη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ικανότητα του ανθρώπου να αναπτύσσει μηχανισμούς αποτελεσματικής επικοινωνίας, προσαρμογής και συμπεριφοράς καθώς συμβάλλει στην κατανόηση και διαχείριση των διαπροσωπικών και ενδοπροσωπικών σχέσεων (Lopes, Salovey & Straus, 2003, Mayer, Salovey & Caruso, 2004).

Ιδιαίτερα σημαντική φαίνεται να είναι η επίδραση της συναισθηματικής νοημοσύνης στην κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και εφήβων. Έρευνα των Lopes και συν. (2004) σε εφήβους έδειξε ότι η συναισθηματική νοημοσύνη σχετίζεται θετικά με την ποιότητα των κοινωνικών τους αλληλεπιδράσεων και των φιλικών τους σχέσεων, ενώ η ικανότητα διαχείρισης των συναισθημάτων φαίνεται πως συμβάλλει στη δόμηση κοινωνικών αλληλεπιδράσεων με κύρια χαρακτηριστικά τη ζεστασιά, την ηρεμία και τον αυθορμητισμό. Ο Petrides και οι συν. του (2006) διεξήγαγαν έρευνα σε μαθητές προεφηβικής ηλικίας προκειμένου να εξετάσουν τη σχέση μεταξύ συναισθηματικής νοημοσύνης και των σχέσεων με τους συνομήλικους. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας έδειξαν ότι οι μαθητές με υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη είναι περισσότερο συνεργάσιμοι και φιλικοί με τους συμμαθητές τους καθώς και με μεγαλύτερη τάση να προσφέρουν βοήθεια στους γύρω τους (προκοινωνικές δεξιότητες) από τους συνομηλίκους τους με χαμηλή συναισθηματική νοημοσύνη.

Συναισθηματική αυτοέκφραση στο πλαίσιο της οικογένειας

Ως συναισθηματική έκφραση ορίζεται η ικανότητα του ανθρώπου, μέσα από μη λεκτικές και λεκτικές συμπεριφορές επικοινωνίας, να εκδηλώνει τα συναισθήματά του (θετικά ή αρνητικά), να κατανοεί και να ρυθμίζει τη συναισθηματική του ενέργεια και να αναπτύσσει τις διαπροσωπικές του σχέσεις (Oatley & Jenkins, 2004). Η συναισθηματική έκφραση μετουσιώνεται σε συμπεριφορά και διακρίνεται από το βίωμα του συναισθήματος (Baker, Holloway, Thomas, Thomas & Owens, 2004).

Πολλοί ερευνητές που ασχολούνται με τη μελέτη της συναισθηματικής εκφραστικότητας, υποστηρίζουν ότι η κατανόηση, η ρύθμιση και η έκφραση συναισθημάτων αναπτύσσονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα με την οικογένεια να αποτελεί σημαντικό πλαίσιο μάθησης

και έκφρασης συναισθημάτων (Bowlby, 1988, Dunsmore & Halberstadt, 1997, Freeman, 1996, Halberstadt, 1984, 1986). Η συναισθηματική έκφραση στο πλαίσιο της οικογένειας σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των μελών της οικογένειας, το κοινωνικό τους προφίλ, τα επικοινωνιακά τους γνωρίσματα και τέλος τη συναισθηματική τους ευαισθησία (Denham, 1993, Halberstadt, 1986, Saarni, 2000, Thompson & Meyer, 2007).

Πρωτοπόρος στη μελέτη των μηχανισμών συναισθηματικής έκφρασης στην οικογένεια υπήρξε η Halberstadt (1984) η οποία υποστήριξε ότι ένα οικογενειακό περιβάλλον που ενθαρρύνει την ελεύθερη έκφραση τόσο θετικών όσο και αρνητικών συναισθημάτων βοηθάει το παιδί να διαμορφώσει πλούσια νοητικά σχήματα τα οποία του επιτρέπουν να κατανοεί τις συναισθηματικές του εμπειρίες. Η Halberstadt (1984, 1986) ανέδειξε το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια, ως βασικός πυρήνας κοινωνικοποίησης και μάθησης, στη συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου. Σε έρευνα που διεξήγαγε (Halberstadt et al., 1995) βρήκε ότι η δυνατότητα έκφρασης των συναισθημάτων στο πλαίσιο της οικογένειας σχετίζεται θετικά με τη συναισθηματική εκφραστικότητα στο πλαίσιο κοινωνικών, προσωπικών και φιλικών σχέσεων. Επιπλέον, τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας έδειξαν ότι η οικογενειακή εκφραστικότητα επιδρά θετικά στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και ικανοποιητικών σχέσεων με τους συνομηλίκους.

Δυνατότητες και δυσκολίες συμπεριφοράς και προσαρμογής

Η περίοδος της εφηβικής ηλικίας συχνά χαρακτηρίζεται από δυσκολίες στη συμπεριφορά και την προσαρμογή στο οικογενειακό, σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον (Dumont & Provost, 1999, Noom, Dekovic' & Meeus, 1999). Παράγοντες που συνδέονται με την προσαρμογή του εφήβου στο οικείο περιβάλλον περιλαμβάνουν τις σχέσεις με τους γονείς (είδος και ποιότητα επικοινωνίας, προσδοκίες), τις σχολικές και κοινωνικές απαιτήσεις (σχέσεις με συνομηλίκους, σχολικές επιδόσεις), τα ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά του εφήβου (αυτοεκτίμηση, συναισθηματική νοημοσύνη) (Achenbach, McConaughy & Howell, 1987).

Οι Goodman, Meltzer & Bailey (1998) αναφερόμενοι στα προβλήματα συμπεριφοράς των εφήβων μιλούν κυρίως για συναισθηματικά προβλήματα, δυσκολίες στις σχέσεις με τους συνομηλίκους, δυσκολίες στη διατήρηση του ενδιαφέροντος και της προσοχής και προβλήματα στη δι-

αγωγή. Επιπλέον η επιθετικότητα, η αντικοινωνική-παραβατική συμπεριφορά και το άγχος συμπεριλαμβάνονται στις συμπεριφορικές διαταραχές που παρατηρούνται κατά την εφηβική ηλικία (Donnellan et al., 2005, Κάκουρος & Μανιαδάκη, 2006).

Ο Goodman (1997) στην προσπάθεια του να κατασκευάσει ένα αξιόπιστο εργαλείο αξιολόγησης της συμπεριφοράς των εφήβων κάνει αναφορά όχι μόνο στις δυσκολίες που συχνά εκδηλώνονται στο σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον αλλά και στις δυνατότητες των εφήβων να ανταποκριθούν με επιτυχία στις απαιτήσεις του περιγυρού τους. Έμφαση δίδεται στη διάθεση του εφήβου να προσφέρει βοήθεια στους γύρω του (προ-κοινωνική συμπεριφορά) και να χτίζει έτσι θετικές κοινωνικές σχέσεις. Ο όρος προ-κοινωνική συμπεριφορά (prosocial behaviour) αναφέρεται στην επίδραση μιας θετικής συμπεριφοράς προς όφελος των άλλων, στη διαχείριση της ίδιας της συμπεριφοράς από τον έφηβο και τέλος τις συναισθηματικές και γνωστικές διεργασίες που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη αλτρουιστική δραστηριότητα (Penner, Dovidio, Piliavin & Schroeder, 2005).

Ένας μικρός αριθμός ερευνών γύρω από τη σχέση των δυνατοτήτων και δυσκολιών στη συμπεριφορά των εφήβων με τη συναισθηματική νοημοσύνη και την οικογενειακή εκφραστικότητα έχουν δείξει ότι η θετική συμπεριφορά και ειδικότερα η διάθεση του εφήβου για κοινωνική προσφορά σχετίζεται με την ποιότητα των φιλικών σχέσεων και το βαθμό έκφρασης συναισθημάτων προς τους φίλους (Markiewicz, Doyle & Brendgen, 2001).

Γενικά, έρευνες που να εξετάζουν τη σχέση ανάμεσα σε εκφάνσεις της συμπεριφοράς του εφήβου, τη συναισθηματική του νοημοσύνη και την ικανότητα συναισθηματικής έκφρασης μέσα στην οικογένεια δεν έχουν διεξαχθεί, με εξαίρεση τις προαναφερθείσες έρευνες των Halberstadt και συν. (1995), Lopes και συν. (2004) και Petrides και συν. (2006) οι οποίες όμως δεν εξετάζουν και τους τρεις παραπάνω παράγοντες ταυτόχρονα. Με δεδομένο, λοιπόν, την απουσία σχετικών εμπειρικών δεδομένων, κυρίως στην ελληνική πραγματικότητα, σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει την πιθανή σχέση της συναισθηματικής νοημοσύνης και της συναισθηματικής αυτοέκφρασης στην οικογένεια με τις δυσκολίες και δυνατότητες στη συμπεριφορά σε ένα δείγμα ελλήνων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 231 μαθητές (μέσος όρος ηλικίας=13,06 έτη, τυπική απόκλιση=0,61) από τις Α' και Β' τάξεις δύο Γυμνασίων της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών. Από τους συμμετέχοντες μαθητές 97 (42%) ήταν αγόρια και 134 (58%) κορίτσια. Οι 116 (50,2%) προέρχονταν από την Α' Γυμνασίου και οι υπόλοιποι 115 (49,8%) φοιτούσαν στη Β' Γυμνασίου. Το 60% (138) των μαθητών δήλωσε ότι έχει αδέρφια και το 66,2% (153) απάντησε ότι ο πατέρας στην οικογένεια κατέχει πτυχίο πανεπιστημίου.

Ερευνητικά Εργαλεία

Προκειμένου να αξιολογηθούν δυνατότητες και δυσκολίες στη συμπεριφορά των συμμετεχόντων μαθητών χρησιμοποιήθηκε η ελληνική εκδοχή του Ερωτηματολογίου Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (Strengths & Difficulties Questionnaires, SDQ-Hel) (Goodman, 1997, Μπίμπου-Νακου, Στογιαννίδου, Κιοσέογλου & Παπαγεωργίου, 2002). Πρόκειται για ένα σύντομο ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς το οποίο χρησιμοποιείται με παιδιά και εφήβους 11-17 ετών. Περιλαμβάνει 25 προτάσεις οι οποίες εξετάζουν την άποψη του μαθητή σε 5 τομείς δυνατοτήτων και δυσκολιών συμπεριφοράς: (1) συναισθηματικά προβλήματα (π.χ. «Ανησυχώ πολύ», «Αισθάνομαι συχνά δυστυχισμένος, αποκαρδιωμένος ή κλαίω»), (2) δυσκολία στην προσοχή/υπερδραστηριότητα (π.χ. «Είμαι συχνά αφηρημένος, δυσκολεύομαι να συγκεντρωθώ», «Συνεχώς στριφογυρίζω και κουνιέμαι»), (3) προβλήματα διαγωγής (π.χ. «Θυμώνω πολύ και συχνά χάνω τη ψυχραιμία μου», «Μαλώνω πολύ. Μπορώ να αναγκάζω τους άλλους να κάνουν το δικό μου»), (4) προβλήματα στις σχέσεις του με τους συνομηλίκους («Έχω ένα ή περισσότερους καλούς φίλους», «Συνήθως είμαι μόνος. Γενικά παίζω μόνος ή μένω με τον εαυτό μου») και (5) θετική συμπεριφορά μέσα από την τάση προσφοράς βοήθειας προς τους άλλους (προ-κοινωνικές δεξιότητες) («Συνήθως μοιράζομαι με τους άλλους», «Συχνά προσφέρομαι να βοηθήσω τους άλλους»). Σε κάθε πρόταση ο μαθητής ανταποκρίνεται επιλέγοντας ανάμεσα στα «δεν ισχύει» (0), «ισχύει κάπως» (1) ή «ισχύει σίγουρα» (2). Ο βαθμός για καθένα από τους 5 τομείς δυνατοτήτων και δυσκολιών συμπεριφοράς προκύπτει σύμφωνα με τις οδηγίες του κατασκευαστή (www.sdqinfo.org/). Ο συ-

ντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's alpha (α) του ερωτηματολογίου δυνατοτήτων και δυσκολιών για το συγκεκριμένο δείγμα μαθητών ήταν .73.

Για την αξιολόγηση της Συναισθηματικής Νοημοσύνης (ΣΝ) ως συστατικού της προσωπικότητας (trait EI) των εφήβων, χρησιμοποιήθηκε η ελληνική σύντομη εκδοχή του Ερωτηματολογίου που αξιολογεί τη Συναισθηματική Νοημοσύνη των εφήβων ως συστατικό της προσωπικότητας (Trait Emotional Intelligence Questionnaire- Adolescent Short Form (TEIQue-ASF) (Petrides & Furnham, 2001, Petrides, Pita & Kokkinaki, 2007). Το συγκεκριμένο εργαλείο αποτελείται από 30 προτάσεις οι οποίες αξιολογούν τη γενική ΣΝ μέσα από συγκεκριμένες εκφάνσεις της όπως: προσαρμοστικότητα, διεκδικητικότητα, αντίληψη συναισθημάτων, έκφραση συναισθημάτων, διαχείριση συναισθημάτων, ρύθμιση συναισθημάτων, παρορμητικότητα (χαμηλή), διαπροσωπικές σχέσεις, αυτοεκτίμηση, κινητοποίηση του εαυτού, κοινωνική αντίληψη, διαχείριση άγχους, ενσυναίσθηση, επίπεδα ευτυχίας και αισιοδοξίας. Ο έφηβος δηλώνει το βαθμό συμφωνίας του με τη βοήθεια 7/βάθμιας κλίμακας τύπου Likert (1= «διαφωνώ απόλυτα» έως 7=«συμφωνώ απόλυτα»). Το άθροισμα των βαθμών των απαντήσεων των μαθητών (μέγιστο άθροισμα=210, ελάχιστο άθροισμα=30) αποτελεί δείκτη της γενικής ΣΝ τους ως συστατικό της προσωπικότητάς τους. Ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's alpha (α) του ερωτηματολογίου ΣΝ για το συγκεκριμένο δείγμα μαθητών ήταν .81.

Η άποψη των μαθητών σχετικά με τη συχνότητα έκφρασης των συναισθημάτων τους μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο αξιολογήθηκε με το Ερωτηματολόγιο για τη Συναισθηματική Αυτοέκφραση των ατόμων μέσα στην Οικογένεια (Self-Expressiveness in the Family Questionnaire, SEFQ) (Halberstadt et al., 1995). Πρόκειται για ένα εργαλείο αυτοαναφοράς το οποίο αποτελείται από 40 σενάρια συναισθηματικής έκφρασης, λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας. Καθένα από αυτά τα σενάρια αξιολογείται με τη βοήθεια 9/βάθμιας κλίμακας τύπου Likert (1= «ποτέ/σπάνια» έως 9=«πολύ συχνά/ πάντα»). Το συγκεκριμένο εργαλείο περιλαμβάνει δύο κλίμακες: (1) την κλίμακα έκφρασης θετικών συναισθημάτων (23 σενάρια) (π.χ. «Εκφράζω τον ενθουσιασμό μου όταν κάνω σχέδια για το μέλλον», «Αγκαλιάζω αυθόρμητα πρόσωπα της οικογένειάς μου») και (2) την κλίμακα έκφρασης αρνητικών συναισθημάτων (17 σενάρια) (π.χ. «Μουτρώνω όταν με αδικούν οι δικοί μου», «Απειλώ τους άλλους»). Από το μέσους όρους των απαντήσεων των μαθητών στα σενάρια των 2 κλιμάκων του SEFQ προκύπτουν δυο βαθμοί: ο βαθμός έκ-

φρασης θετικών συναισθημάτων και ο βαθμός έκφρασης αρνητικών συναισθημάτων. Τέλος, ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's alpha (α) του εργαλείου SEFQ για το συγκεκριμένο δείγμα μαθητών ήταν .96.

Διαδικασία

Αρχικά, οι διευθυντές των δύο γυμνασίων φοίτησης των συμμετεχόντων εφήβων ενημερώθηκαν για το σκοπό της παρούσας έρευνας μέσα από προσωπική επικοινωνία. Στη συνέχεια οι γονείς 295 μαθητών των Α' και Β' τάξεων κλήθηκαν να συναινέσουν προκειμένου να συμπληρώσουν οι μαθητές τα ερωτηματολόγια της έρευνας. Από αυτούς, οι 231 γονείς (78,3%) επέτρεψαν στα παιδιά τους να συμμετάσχουν στην έρευνα και συνεπώς τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν σε αντίστοιχο αριθμό μαθητών. Οι μαθητές ενημερώθηκαν για τον ανώνυμο και εμπιστευτικό χαρακτήρα των απαντήσεών τους και ανταποκρίθηκαν στα ερωτηματολόγια ακολουθώντας πιστά τις οδηγίες συμπλήρωσής τους.

Αποτελέσματα

Ο πίνακας 1 παρουσιάζει τους μέσους όρους, τις τυπικές αποκλίσεις, τις μέγιστες και ελάχιστες τιμές των απαντήσεων των εφήβων στο Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ-Hel), στο Ερωτηματολόγιο που αξιολογεί τη Συναισθηματική Νοημοσύνη ως συστατικό της προσωπικότητας (TEIQue-ASF) και στο Ερωτηματολόγιο για τη Συναισθηματική Αυτοέκφραση των ατόμων μέσα στην Οικογένεια (SEFQ).

Συσχετίσεις

Προκειμένου να διερευνηθεί η πιθανή σχέση ανάμεσα στη συναισθηματική νοημοσύνη, τις δυσκολίες και δυνατότητες στη συμπεριφορά των εφήβων και την έκφραση συναισθημάτων στην οικογένεια σύμφωνα με τις απόψεις των εφήβων, διενεργήθηκαν αναλύσεις συσχετίσεων με βάση το συντελεστή συσχέτισης Pearson (r).

Αρνητικές σημαντικές συσχετίσεις βρέθηκαν μεταξύ της συναισθηματικής νοημοσύνης των εφήβων και των παρακάτω δυσκολιών στη συμπεριφορά τους: α) συναισθηματικά προβλήματα ($r=-.291$, $p<0,001$) και β) προβλήματα στις σχέσεις με τους συνομηλίκους ($r=-.225$, $p<0,001$). Επιπλέον, θετική σημαντική συσχέτιση βρέθηκε μεταξύ της θετικής έκφρα-

σης συναισθημάτων στην οικογένεια και της θετικής συμπεριφοράς του εφήβου μέσα από την τάση του για προσφορά βοήθειας στους άλλους (προ-κοινωνικές δεξιότητες) ($r=.170$, $p<0,05$).

	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση	Ελάχιστη τιμή	Μέγιστη τιμή
SDQ-HeI: Συναισθηματικά προβλήματα	2,74	2,27	0	9
SDQ-HeI: Δυσκολία στην προσοχή/υπερδραστηριότητα	2,77	1,64	0	8
SDQ-HeI: Προβλήματα διαγωγής	2,68	1,82	0	10
SDQ-HeI: Προβλήματα στις σχέσεις με τους συνομηλίκους	1,80	1,78	0	9
SDQ-HeI: Θετική συμπεριφορά μέσα από τη προσφορά βοήθειας στους άλλους (προ-κοινωνικές δεξιότητες)	7,55	2,04	0	10
TEIQue-SF: Συναισθηματική νοημοσύνη	146	23,57	11	207
SEFQ: Έκφραση θετικών συναισθημάτων στο πλαίσιο της οικογένειας	5,46	1,89	1,35	8,65
SEFQ: Έκφραση αρνητικών συναισθημάτων στο πλαίσιο της οικογένειας	4,98	1,48	1,88	8,06

Πίνακας 1: Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και εύρος τιμών των απαντήσεων των εφήβων στα ερευνητικά εργαλεία

Ανάλυση Παλινδρόμησης

Προκειμένου να διαπιστωθεί η επίδραση της συναισθηματικής νοημοσύνης στα *συναισθηματικά προβλήματα* και στα *προβλήματα στις σχέσεις με τους συνομηλίκους* των εφήβων, πραγματοποιήθηκε ευθύγραμμη ανάλυση παλινδρόμησης με προβλεπτική μεταβλητή τη συναισθηματική νοημοσύνη και μεταβλητή κριτήριο τις δύο παραπάνω δυσκολίες συμπεριφοράς διαδοχικά. Οι αναλύσεις έδειξαν μικρή μεν αλλά σημαντική αρνητική επίδραση της συναισθηματικής νοημοσύνης στα *συναισθηματικά προβλήματα* των εφήβων ($p<0,001$) και στα *προβλήματα στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους* ($p<0,01$), εξηγώντας το 8% και το 4,6% της διακύμανσης στις δυσκολίες συμπεριφοράς αντίστοιχα.

Μία τρίτη ευθύγραμμη ανάλυση παλινδρόμησης διενεργήθηκε προκειμένου να διαπιστωθεί η επίδραση της θετικής έκφρασης συναισθημάτων στην οικογένεια στη *δυνατότητα του εφήβου να προσφέρει βοήθεια στους άλλους (θετική συμπεριφορά, προ-κοινωνικές δεξιότητες)*. Τα αποτελέσματα έδειξαν αδύναμη θετική επίδραση ($p < 0,05$), εξηγώντας μόνο το 2,5% της διακύμανσης στη συγκεκριμένη δυνατότητα συμπεριφοράς του εφήβου.

Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η παρούσα έρευνα αποσκοπούσε στο να εξετάσει την πιθανή σχέση της συναισθηματικής νοημοσύνης και της συναισθηματικής αυτοέκφρασης στην οικογένεια με τις δυσκολίες και δυνατότητες συμπεριφοράς στην εφηβική ηλικία. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στους παραπάνω τομείς εφηβικής ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα τα ευρήματα υποστηρίζουν ότι υπάρχει σημαντική αλλά περιορισμένη επίδραση της συναισθηματικής νοημοσύνης του εφήβου στα συναισθηματικά χαρακτηριστικά του καθώς και στη διαμόρφωση των σχέσεών του με τους συνομήλικους. Ταυτόχρονα, οι αναλύσεις έδειξαν μικρή επίδραση της θετικής εκφρασιμότητας στην οικογένεια στην αλτρουιστική συμπεριφορά του εφήβου και στην τάση του να προσφέρει στους γύρω του.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι έφηβοι που σύμφωνα με τις δηλώσεις τους έχουν ανεπτυγμένη συναισθηματική νοημοσύνη, βιώνουν λιγότερα συναισθηματικά προβλήματα και θετικότερες σχέσεις με συνομήλικους από τους εφήβους που δηλώνουν ότι έχουν χαμηλή συναισθηματική νοημοσύνη. Παρόμοια αποτελέσματα έδειξαν και οι έρευνες των Lopes και συν. (2004) και των Petrides και συν. (2006) γύρω από τη σχέση της συναισθηματικής νοημοσύνης με την ποιότητα των κοινωνικών και φιλικών σχέσεων στην εφηβική ηλικία.

Επιπλέον οι έφηβοι της παρούσας έρευνας οι οποίοι εμφανίζουν υψηλή θετική έκφραση συναισθημάτων στο πλαίσιο της οικογένειας τείνουν να αναπτύσσουν θετική συμπεριφορά μέσα από την προσφορά τους στο κοινωνικό σύνολο. Η έκφραση των συναισθημάτων μέσα στην οικογένεια φαίνεται ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην αντίληψη συναισθηματικών σχέσεων και στη διαχείριση της συμπεριφοράς σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια (Halberstadt et al., 1995).

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια ανίχνευσης του ρόλου της συναισθηματικής ικανότητας του εφήβου στη συμπεριφορά

του και στην ικανότητά του να αλληλεπιδρά με τους γύρω του σε οικεία περιβάλλοντα όπως είναι το σχολείο και η οικογένεια. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας μπορούν να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ευρημάτων σύμφωνα με τα οποία (α) η συναισθηματική νοημοσύνη παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του εφήβου (Petrides & Furnham, 2001, Petrides et al., 2007), στην ικανότητα επικοινωνίας του και στην κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων (Mayer et al., 2004) και (β) η συναισθηματική αυτοέκφραση στο πλαίσιο της οικογένειας σχετίζεται με την τάση των ανθρώπων να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο (προ-κοινωνικές δεξιότητες) (Markiewicz et al., 2001). Οι ψυχοπαιδαγωγικές συνέπειες των ενδεικτικών αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας θα μπορούσαν να αναδειχθούν και να αναλυθούν στο πλαίσιο μιας νέας διευρυμένης εμπειρικής προσπάθειας η οποία θα χρησιμοποιήσει μεγαλύτερο δείγμα εφήβων και θα εξετάσει τη συναισθηματική νοημοσύνη και αυτοέκφραση σε σχέση με άλλους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες όπως η τυπολογία της οικογένειας του εφήβου, η ενσυναίσθηση και η αυτοεκτίμησή του.

Βιβλιογραφία

- ACHENBACH, T. M, MCCONAUGHY, S. H., & HOWELL, C. T. (1987). Child/adolescent behavioral and emotional problems: Implications of cross-informant correlations for situational specificity. *Psychological Bulletin*, 101, 213-232.
- BAKER, R., HOLLOWAY, J., THOMAS, P. W., THOMAS, S. & OWENS, M. (2004). Emotional processing and panic. *Behaviour Research and Therapy*, 42(11), 1271-1287.
- BAR-ON, R. (2006). The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, 13-25.
- BOWLBY, J. (1988). *Attachment*. New York: Basic Books.
- DENHAM, S. A. (1993). Maternal emotional responsiveness and toddlers' social-emotional competence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34, 715-728.
- DONNELLAN, M. B., TRZESNIEWSKI, K. H., ROBINS, R. W., MOFFITT, T. E. & CASPI, A. (2005). Low self- esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological Science*, 16 (4), 328- 335.
- DUMONT, M. & PROVOST, M. A. (1999). Resilience in adolescents: pro-

- tective role of social support, coping strategies, self-esteem and social activities on experience of stress and depression. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 343-364.
- DUNSMORE, J. C. & HALBERSTADT, A. G. (1997). How does family emotional expressiveness affect children's schemas? *New Directions for Child Development*, 77, 45-68.
- ENGELS, R. C., FINKENAUER, C., MEEUS, W. & DEKOVIC, M. (2001). Parental attachment and adolescents' emotional adjustment: The associations with social skills and relational competence. *Journal of Counseling Psychology*, 48 (4), 428-439.
- FREEMAN, J. (1996). *How to raise a bright child*. London: Vermilion.
- GARDNER, H. (1983). *Frames of Mind. The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- GOLEMAN, D. (1998). *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- GOODMAN, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581-586.
- GOODMAN, R., MELTZER, H. & BAILEY, V. (1998). The strengths and difficulties questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 7, 125-130.
- HALBERSTADT, A. G. (1983). Family expressiveness styles and nonverbal communication skills. *Journal of Nonverbal Behavior*, 8(1), 14-26.
- HALBERSTADT, A. G. (1984). Family expression of emotion. In C. Z. Malatesta & C. E. Izard (eds.), *Emotion in adult development* (pp. 235-252). Beverly Hills, CA: Sage.
- HALBERSTADT, A. G. (1986). Family socialization of emotional expression and nonverbal communication styles and skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 827-836.
- HALBERSTADT, A. G., CASSIDY, J., STIFTER, C. A., PARKE, R. D. & FOX, N. A. (1995). Self-Expressiveness within the family context: Psychometric support for a new measure. *Psychological Assessment*, 7, 93-103.
- HERBERT, M. (1992). *Ψυχολογικά προβλήματα της εφηβικής ηλικίας (Α. Καλαντζή - Αζίζι, Επιμ.)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- HUMPHREY, N., CURRAN, A., MORRIS, E., FARRELL, P. & WOODS, K. (2007). Emotional Intelligence and Education: A critical review. *Educational Psychology*, 27(2), 235-254.

- ΚΑΚΟΥΡΟΣ, Ε., & ΜΑΝΙΑΔΑΚΗ, Κ. (2006). Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων: Αναπτυξιακή προσέγγιση. Αθήνα: Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος.
- LOPES, P. N., BRACKETT, M. A., NEZLEK, J. B., SCHUTZ, A., SELLIN, I., & SALOVEY, P. (2004). Emotional Intelligence and Social Interaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(8), 1018-1034.
- LOPES, P. N., SALOVEY, P. & STRAUS, R. (2003). Emotional intelligence, personality and the perceived quality of social relationships. *Personality and Individual Differences*, 35, 641-658.
- ΜΑΡΙΔΑΚΗ-ΚΑΣΣΩΤΑΚΗ, ΑΙΚ. (υπό δημοσίευση). Συναισθηματική νοημοσύνη: Σύγχρονες προσεγγίσεις και πρακτικές εφαρμογές. *Επιστήμες Αγωγής*.
- MARKIEWICZ, D., DOYLE, A.B., & BREDGEN, M. (2001). The quality of adolescents' friendship: Associations with mothers' interpersonal relationships, attachments to parents and friends, and prosocial behaviors. *Journal of Adolescence*, 24, 429- 445.
- MAYER, J. D. & SALOVEY, P. (1995). Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. *Applied and Preventive Psychology*, 4, 197-208.
- MAYER, J. D., SALOVEY, P. & CARUSO, D. R. (2004). Emotional Intelligence: theory, findings and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215.
- MOLNAR, A., & LINQUIST, B. (1993). Προβλήματα συμπεριφοράς στο σχολείο (Α. Καλαντζή - Αζίζι, Επιμ). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΜΠΗΜΠΟΥ-ΝΑΚΟΥ, Ι., ΣΤΟΓΙΑΝΝΙΔΟΥ, Α., ΚΙΟΣΣΟΓΛΟΥ, Γ. & ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Β. (2002). Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (Goodman, R.:Strengths and Difficulties Questionnaire). Στο Α. Σταλίκας, Σ. Τριλίβα, & Π. Ρούσση (Εκδ.) Τα ψυχομετρικά εργαλεία στην Ελλάδα (σελ. 411-413). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- NOOM, M. J., DEKOVIC, M. & MEEUS, V. H. J. (1999). Autonomy, attachment and psychosocial adjustment during adolescence a double-edged sword? *Journal of Adolescence*, 22, 771-783.
- NURMI, J. E. (2004). Socialization and self-development: Channeling, Selection, Adjustment, and Reflection. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of Adolescent Psychology* (2nd ed.) (pp.85-124). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- OATLEY, K. & JENKINS, J. M. (2004). Συγκίνηση: ερμηνείες και κατανόηση (Μ. Ντάβου, επιμ.). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- PENNER, L.A., DOVIDIO, J.F., PILIAVIN, J.A., & SCHROEDER, D.A. (2005).

- Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annual Review of Psychology*, 56, 14.1- 14.28.
- PETRIDES, K. V. & FURNHAM, A. (2001). Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.
- PETRIDES, K. V., PITA, R., & KOKKINAKI, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology*, 98, 273-289.
- PETRIDES, K. V., SANGAREAU, Y., FURNHAM, A. & FREDERICKSON, N. (2006). Trait Emotional Intelligence and Children's Peer Relations at School. *Social Development*, 15(3), 537- 547.
- ΠΛΑΤΣΙΔΟΥ, Μ. (2004). Συναισθηματική νοημοσύνη: Σύγχρονες προσεγγίσεις μιας παλιάς έννοιας. *Επιστήμες Αγωγής*, 1, 27-39.
- QUALTER, P., GARDNER, K. J. & WHITELEY, H. E. (2007). Emotional intelligence: Review of research and emotional implications. *Pastoral Care in Education*, 25(1), 11-20.
- SAARNI, C. (2000). Emotional competence: a developmental perspective. In R. Bar-On & J. D. A. Parker (eds.), *The handbook of emotional intelligence* (pp. 68-91). San Francisco: Wiley.
- THOMPSON, R. A., MEYER, S. (2007). Socialization of emotion regulation in the family. In J. J. Gross (Ed.) *Handbook of emotion regulation* (pp. 249–268). New York: Guilford Press.
- WEARE, K., GRAY, G. (2003). What works in developing children's emotional and social competence and wellbeing? (Research Report No. 456). Nottingham, England: Department for Education and Skills.

Abstract

In recent years, research has been carried out looking at the role of emotional intelligence and emotional self-expression in adolescent adjustment in the school and family environment (Halberstadt et al., 1995, Humphrey et al., 2007). This study examines the relationship between emotional intelligence of secondary education pupils, their emotional self-expression in the family and certain dimensions of positive and negative behaviour. Adolescents' characteristics were assessed using the following self-report instruments: (1) the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ-Hel) (Goodman, 1997, Bibou-Nakou, Stogiannidou,

Kiosseoglou & Papageorgiou, 2002), (2) the Trait Emotional Intelligence Questionnaire for Adolescents-Short Form (TEIQue-ASF, Petrides, Pita & Kokkinaki, 2007) and (3) the Self-Expression in the Family Questionnaire-SEFQ (Halberstadt, 1983). The results showed that emotional intelligence and emotional capacity for self-expression in the family are factors that have moderate but significant effect on specific aspects of adolescent behaviour such as emotional symptoms, peer relationships and pro-social skills. The findings of this short-scale are only indicative of the educational, psychological and social implications of emotional development in the school and family environment.

Η Αικατερίνη Αντωνοπούλου είναι λέκτωρ στο τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο «Επικοινωνία στην εκπαιδευτική διαδικασία». Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης στην Παιδαγωγική Ψυχολογία (University of Manchester, UK) και διδακτορικού διπλώματος (University of Sheffield, UK). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην ανάπτυξη της επικοινωνίας (γνωσιακές διεργασίες, ψυχοσυναισθηματικοί παράγοντες και περιβαλλοντικές συνθήκες) σε τυπικά αναπτυσσόμενους και μη τυπικά αναπτυσσόμενους μαθητικούς πληθυσμούς.

(kantonop@hua.gr)

Η Χριστίνα Μιλτσακάκη είναι καθηγήτρια Οικιακής Οικονομίας. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης στην Παιδαγωγική Ψυχολογία και Εκπαιδευτική Πράξη (Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, ΠΜΣ Εκπαίδευση & Πολιτισμός). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης στο πλαίσιο της σχολικής πραγματικότητας.